

Oponentský posudek na doktorskou disertační práci Radmily Trnkové Lorencové: Pohřební rituály Benuaqů. Ústav etnologie Filozofické fakulty UK v Praze, Praha 2008, 132 stran.

Představy a obyčeje spjaté s úmrtím a pohřbem patří svými mnoho úrovněnými intencemi, strukturou a funkcemi k nejvýznamnějším obřadním komplexům při studiu společenských procesů a jevů. Od předdějinných dob až do současnosti podávají relativně nejucelenější svědectví o prožívaných a uvědomovaných dimenzích lidské existence a formách její identity. V tom spočívá význam každého počínu, který chce prostřednictvím empirického zkoumání a interpretací přispět k porozumění rozmanitosti formativních složek a podmínek uspořádanosti života lidských společenství.

To je třeba si připomenout nad předkládanou disertací R.Trnkové-Lorencové, která si za předmět práce zvolila cíleně orientovaný výzkum pohřebních rituálů Benuaqů I datn na Borneu (dnes Kalimantan). Téma si autorka vymezila otázkami: 1. Jakou roli hraje rituál při utváření, zachovávání či přetváření objektivizované reality a sociálních vztahů, 2. jak tento rituál slouží v případě krize skupiny, 3. jaká je jeho role při formování a prezentování pocitu identity skupiny.

Dvě obecné poznámky chci úvodem věnovat skutečnosti, že empiricky získané poznatky ze zkoumání několikafázového pohřebního rituálu, které by mělo nabídnout srovnávací materiál k hledání odpovědí na uvedené otázky a současně poskytnout zpětnou vazbu ke studiu problému „jak je skrze rituál konstruována realita a identita participantů ...“ (s. 1-2) by si vyžádaly hlubší ponor do materie v dalších relevantních souvislostech zkoumaného jevu. Jak uvedu dále, mám za to, že se nepodařilo vyčerpat výkladové možnosti popsaného rituálu především vzhledem k opominutým nebo blíže necharakterizovaným neoddelitelným součástem pohřebního ritu. Celkové pojetí disertace by si dále vyžádalo promítnout hlavní cíl do jejího názvu, případně podtitulu, aby byl vyjádřen zřejmý úmysl věnovat se rituálu především „jako nástroji sociální konstrukce reality“.

Disertace je členěna do šesti kapitol. 1.Úvod; 2. Hodnocení literatury, terénní výzkum a vymezení pojmů; 3. Dajakové a pohřbívání v socio-historickém kontextu; 4. Pohřební rituály Benuaqů; 5. Rituál jako nástroj sociální konstrukce reality a identity; 6. Závěr. Práci uzavírá seznam literatury a obrazová příloha.

V úvodní části autorka představuje rituál ve dvou okruzích: a) v procesuální povaze, jako proměnný jev reagující na vnější vlivy, který se i přes možné změny dál ukazuje jako neměnný a tím pomáhá zachovávat kontinuitu skupiny; b) „jako instituci prožívanou jako objektivní realitu, v rámci které je možno diskutovat o jednotlivých identitách (s.2).

K tomuto pojetí poznamenávám, že v celé práci by si vyžádalo specifikovat pohřební rituál ve vztahu k dalším obřadům (náboženským, výročním, profesním či jiným), které se nevyznačují mezní existenciální osudovostí. Lze mít za prokázané, že jejich utváření, objektivace i udržování mají různé podoby dependence i autonomie intencí, symbolických forem a rigidity. To předznamenává i studium povahy vnějších vlivů, které Lorencová zkoumá výstižně zejména na pozadí jejich institucionálních, mocensko-politických poměrů. K druhému okruhu zkoumání se sluší podotknout že prožívání objektivní reality znamená překročit možnosti zvoleného přístupu k výkladu (sociálně) psychologickému a religionistickému. Souhlasím s tím, že rituál je nezbytné takto zkoumat, ale v tom případě je třeba se opřít i o jiné interpretativně modelové přístupy, zejména o studium jevu nejméně ve dvou rovinách – v analýze systému symbolických významů a v usoustavnění těchto systémů se socio strukturálními a psychologickými procesy (Geertz).

Hodnocení literatury věnované tématu pojatému jako provázaný celek by prospěl přiměřeně konkrétní rozbor, nečleněný do více kapitol (1., 2., 3., a 5). V páté kapitole, věnované problematice sociální konstrukce reality, navíc postrádám v této souvislosti vztah k poznatkům ze sociologie vědění, psychologické a symbolické antropologie, pokud zvýrazním ty autory, o jejichž citace se autorka opírá.

Charakteristika pojmů se omezuje na užití kategorie Daják, identita a tradice, bez vysvětlení dalších, pro celkový kontext podstatných termínů, jako jsou sociální konstrukce, objektivizace, externalizace, internalizace, krize skupiny, zpětné folklorizace, zpětné identity a další. Jejich vymezení je nezbytné zejména v případech, kdy jsou ve vztahu k citované literatuře (Berger-Luckmann, Geertz ad.) užity v posunutých významech. Zdůraznění role analýz z pohledu Bergera-Luckmanna v této souvislosti navozuje problém, proč z hlediska svého záměru autorka redukuje jejich některé podnětné koncepty pro antropologii i etnologii (např. čtyřvrstevnaté legitimizace objektivizovaných významů) a jejich využití pro zkoumání role pohřebních rituálů. Ve velmi zúženém vymezení pojmů jako „tradice“ nelze vystačit s kritérii původní – nové, „pocit odlišnosti“, „předepsanost“ (s.71), když jde o jeden ze základních kategorií dalších výkladů. Využití etnologických vymezení by nesporně přispělo k postžení dalších souvislostí tématu.

V třetí kapitole (Dajákové a pohřbívání v sociokulturním kontextu) podává R. Lorencová zasvěcený obraz proměn pohřebního rituálu vlivem institucí i dopadů vnějších adaptací etnika na státní ideologii. Neměl by však vzniknout dojem, že předstírání „tradičnosti“ vypovídá něco o přijímání a uchování tradice samotné, neboť nebyť potřeby

zachovat obřad spojený s vírou, nebyl by překrýván formálními adaptacemi tradice pod vlivem institucionálního tlaku.

Ve 4. kapitole, podle názvu práce zřejmě klíčové, se autorka soustředila na věcný popis jednotlivých pohřebních fází od okamžiku úmrtí. Zde by byly na místě také informace o obyčejovém chování spjatém s příznaky či předzvěstmi smrti a s umíráním, se závažností, přisuzovanou symbolickým aktům v přípravě rodiny a společenství na smrt jejího člena, poznatky o způsobech pohřbívání sebevrahů (pokud ve společenství Benuaqů existují), zabitých a provinilých lidí a vůbec osob, zemřelých násilnou smrtí. Jde o závažná sdělení o povaze chápání smrti, eventuelně o hodnotě připisované životu, které by si rovněž zasloužilo v práci určitý prostor, umožňující plastičtěji pojmout autorčin poznatek, že pohřební obřady fungují jako „komunikátor statusu prestiže a bohatství“. Upozorňuji také, že některé popisy jsou významově nesdělné, např. uložení mrtvého hlavou a nohama v západním směru (s. 48); není-li nutné, při druhém pohřbu pozůstalí nenavštěvují hrob (s. 65) - v jaké situaci ho tedy navštěvují? Nedostatečný v této souvislosti je i výklad přechodu duší do odstupňovaného pojetí nebe, o jehož úrovních se dozvídáme jen to, že duše *kelelungan* přichází až po vyzvednutí kostí ze symbolické sedmé úrovně (s.50) – s jakými představami ve vazbě k pohřbívání je spojena existence dalších šesti úrovní nebe? Otázka je oprávněná vzhledem k letmé zmínce o hříchu, který byl ve společenství v náboženském smyslu vnímán.

Pátá kapitola je věnována zodpovězení otázky, jak pohřební rituál funguje v utváření sociálního vědomí a konstruování individuální a kolektivní identity. K procesům transportace a transformace při pohřebním rituálu je třeba zdůraznit pohled fenomenologie a „paměti kultury“, zahrnující do zkoumání i stadium „před-transportování“ a „před-transformace“, které spočívá v základech „věského“ a sociálního statusu obřadníka, mimo jiné v před-zkušenostní víře v (posvátnou) schopnost *pengui* komunikovat s duší mrtvého a předků. To má významné konotace pro porozumění daným procesům. Z tohoto hlediska by měla být tzv. návrat aktérů a účastníků rituálu do původního stavu (všedního dne) promyšlen i z hlediska diferenciací statusu a rolí obřadníka, mrtvého, pozůstalých a ostatních členů skupiny a to jak v rovině kategoriální, tak sakrální a všední (v Bergerově a Luckmannově pojetí dialektiky jejich vztahů.)

Třetí stěžejní otázku - jak může posloužit pohřební rituál v případě krize skupiny (úmrtí či vnější vlivy) - řeší R. Lorencová v podstatě v podtextu jiných analýz sociální konstrukce identity. Skutečnost, že spojuje sociální identitu s pocitem nezbytnosti Benuaqů uspořádat pohřeb (s. 71) naznačuje, že smrt a pohřeb nelze pojímat jen jako krizi skupiny – z kontextu práce lze dovodit, že je Benuaqové vnímají především jako kontinuitu života a

odpovědnosti rodiny za její blaho, která je vyšší hodnotou než sociálně krizové, k věci sekundární problémy. Případné nedorozumění jde na vrub nesouměřitelnosti pojmových definic a podaných sdělení (viz výše).

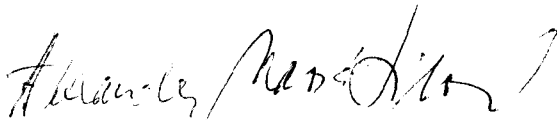
Předložená disertační práce není zcela uspokojivá ve způsobu práce s literaturou. Obtížně přijatelné jsou neúplné, případně nepřesné citace původních textů i to, že k doložení vlastních pohledů autorka ne vždy sleduje kontext, z něhož jsou citace přejímány, někdy i upravovány z hlediska významu (s. 68). Zavádějící může být také povšechné konstatování, že poznatky ze studia jiných skupin platí i u Benuağů Idatn, nejsou-li v nějaké formě u nich doloženy.

K pozitivům práce patří, že rozšiřuje český antropologický a etnologický výzkum o studium etnika, jehož pohřební rituály obohacují rozvoj bádání, metodologii i případný mezioborový diskurs. Je třeba ocenit kontextuální a úroňové sledování transcendence každodenní reality, roli rituálu v konstrukci individuální identity i postižení paralel v komunikaci objektivních znaků kolektivní identity (byť ne zcela na příkladech z tematiky práce). Za zdařilé pokládám charakteristiku přetváření/vytváření identity mrtvého, proces vytváření stereotypů, proměny (substituci) oběti, sakralizaci a sociálně konstruktivní význam jídla v pojetí obřadů i snahu o příspěvek k dosavadním klasifikacím etnik. Obdobně podnětné je i zjištění role osobního výběru náboženské identifikace a úloha pragmatických zřetelů při volbě konfese.

Uvedené příklady kritického vnímání některých přístupů v předkládané práci mají upozornit autorku na možnosti nejednoznačného výkladu jejího zpracování a využití empirického materiálu, v jednotlivých případech i na potřebu důslednějšího sledování merita problémů. Naznačují též možné meze předkládaných zjištění, dané vlastním krátkodobým terénním výzkumem, limitovaným jistě ne z autorčiny vůle .

R. Trnková Lorencová prokázala samostatnou schopnost odborného posouzení tématu i schopnost využití relevantní literatury k podnětnému zpracování problematiky a ke kontextuálnímu studiu jevů. Proto doporučuji její práci k obhajobě v disertačním řízení .

V Brně 22.06.2008

PhDr. Alexandra Navrátilová, CSc.